

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ OMONİMLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Aynur Humay qızı Bayramlı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil-1 fakültəsi nəzdində İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fərman Hüsən oğlu Zeynalov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Milana Yunis qızı Abbasova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Məlum olduğu kimi, dil bəşəriyyətin əmək və ictimai fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Cəmiyyətdə inkişaf edən və dəyişən nə varsa, dildə də öz əksini tapır. Belə ki, cəmiyyətin inkişafı ilə dildə yeni sözlər, yeni məfhumlar yaranır və yeni yaranan sözlər dilin süzgəcindən keçərək, dilin standart qaydalarına uyğun olaraq formalaşır və lüğət tərkibinə daxil olur və beləliklə, hər bir dilin lüğət tərkibi yaranan yeni sözlər vasitəsilə daim yenilənir və zənginləşir.

Söz təkcə dilçilik elminin deyil, həm də məntiq, psixologiya, sosiologiya, nevrologiya, fəlsəfə və s. kimi elm sahələrinin tədqiqat obyektidir. Son 60 ildən bəri dilçilik sahəsində yeni tədqiqat sahələri sosio-dilçilik, psixo-dilçilik, neyro-dilçilik, etno-dilçilik, koqnitiv dilçilik və s. yeni sahələr yaranmışdır və bu sahələr dil-nitq məsələsini ekstra-lingvistik baxımdan öyrənir. Bu, o deməkdir ki, dil artıq digər elm sahələrində çalışan alimlərin tədqiqatına çevrilmişdir. Deməli, dilçilik sahəsində nə qədər dil barədə elmi tədqiqatlar aparılsa da, dil və nitq problemləri aktual olaraq qalmaqdadır. Dildə yaranan yeni sözlər, onların struktur-semantik, qrammatik və fonetik baxımdan formalaşması ənənəvi dilçilikdən kənarlaşaraq qeyri-ənənəvi dilçiliyə doğru inkişaf etməyə başlayır. Yəni, burada maraqlı fakt yaranan yeni sözün strukturu ilə bərabər onun funksionallığıdır. Dilçilikdə yaranan yeni tədqiqat istiqamətləri və dilə yeni yanaşmalar bu gün dilin tədqiqinin aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir.

Morfologiya dilin qrammatik qaydalarını, fonetika dili seqment və supraseqment olaraq araşdırırsa, leksikologiya dilin leksik sistemini və bu sistemdə baş verən yenilikləri öyrənir. Sözlər və onların mənaları formal və semantik əlamətlərinə görə müxtəlif qruplarda birləşir. Formal tərəfi üst-üstə düşən, lakin semantikasında heç bir ümumiliyi olmayan sözlər – omonimlər leksikologiyanın tədqiqat obyektidir.

Dilçilikdə omonimlik probleminin mürəkkəbliyi onun polisemiya (çoxmənalılıq) ilə müəyyən qədər eyniliyində özünü göstərir. Bu, ondan irəli gəlir ki, omonimlərin bir qismi polisemiyadan yaranır. Həmin proses çoxmənalı sözün mənalarından

birinin inkişaf etməsi və əsas mənadan uzaqlaşaraq, tam müstəqil sözə çevrilməsi nəticəsində baş verir.

Dildə omonimlər mənaca müxtəlif, grammatik cəhətdən həm eyni, həm də fərqli sözlərdir və onlar fonetik tərkibcə eyni sözlərdir. Dildə omonimlik hadisəsinin tarixi qədimdir və hər bir dilin leksik sisteminə uyğun omonim vahidlər yaranır. Hər bir dildə olduğu kimi ingilis dilində də omonimlik özünü bütün səviyyələrdə göstərir. Omonimlərin müəyyənləşdirilməsinə, onun tərifinə dilçilər fərqli prizmalardan yanaşdıqlarından bu söz qrupları ilə bağlı fikirlər də fərqlidir və hələ də mübahisəlidir. Bu baxımdan ingilis dilində omonimlərin müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan və ingilis dilçiliyində hələ aktual problem kimi qalmaqdadır. Bu kimi mübahisəli fikirlərin olması bu dissertasiyada dildə omonimlər məsələsinin tədqiqinə şərait yaratmışdır. Azərbaycan dilçiliyində tədqiqat obyektini olan hər bir dil problemi Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına və müxtəlif dillərin materialı əsasında aparılan tədqiqatlar dillərarası əlaqənin inkişafına yol açır. İngilis dilinin materialları əsasında aparılan bu tədqiqat məsələnin aktual olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Omonimlərin semantik təbiətini tam şəkildə müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə onları düzgün qruplaşdırmaq lazımdır. Bir sözlə, omonimlərin dəqiq tərifinin və düzgün təsnifatının verilməsi daim dilçiləri maraqlandıran məsələlərdən olsa da, bu söz qrupunun öyrənilməsində hələ xeyli boşluqlar vardır. Halbuki, müxtəlif sistemli dillərin materialı əsasında dildə omonimlik məsələsi barədə ciddi tədqiqat işləri aparılmış, monoqrafiyalar, dərs vəsaitləri və məqalələr çap olunmuşdur. Amerika və Qərbi Avropa dilçilərindən R.İ.Menner, U.U.Skit, R.Brices və L.Blumfeld, rus dilçilərindən V.V.Vinoqradov, L.V.Şerba, A.İ.Smirnitski, O.C.Axmanova, Y.S.Maslov, L.A.Bulaxovski, L.A.Novikov, A.Y.Şaykeviç, A.Y.Anikin, Azərbaycan dilçilərindən Ə.M.Dəmirçizadə, M.İ.Adilov, Z.N.Verdiyeva və F.M.Ağayeva, H.Ə.Həsənov, S.Ə.Cəfərov, A.M.Qurbanov, F.Y.Veysəlli, T.Ə.Əfəndiyeva, B.Ə.Xəlilov, X.S.Əsgərova, E.Ş.Abışov, Ş.M.Kərimova, M.Ə.Qocayeva və başqa alimlər dildə omonimlər məsələsini müxtəlif aspektdən tədqiq etmişlər. Bu və bu qəbildən olan başqa tədqiqatlarda omonimlik hadisəsi ilə bağlı geniş problematika – omonimlərin təsnifi, lüğətlərdə əks olunması, bədi

ədəbiyyatda ifadə etdiyi çalarlar, dialektlərdə, antroponimiya və toponimiyada işlədilməsi kimi məsələlər nəzərdən keçirilmişdir. Bu dissertasiya işində isə ingilis dilində omonimlərin struktur-semantik və onun digər dil vahidlərindən fərqləndirən məna xüsusiyyətləri, onların kontekstdə aktuallaşması və frazeoloji omonimlər geniş və ətraflı araşdırılır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini ingilis dilində yaranan və dilin leksik sistemində xüsusi yeri olan, çoxşaxəli sistem yaradan omonimlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti ingilis dilində omonimlərin dildə yaranması, onların struktur-semantik xüsusiyyətləri, omonimləri digər leksik vahidlərdən fərqləndirən cəhətlər və onların kontekstdə aktuallaşmasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ingilis dilində omonimlərin bir daha struktur-semantik xüsusiyyətlərini və onların digər dil vahidləri ilə məna fərqi göstərmək, onların bədii üslubda və kontekstdə işlənmə xüsusiyyətlərini və işlənmə tezliyini müəyyənləşdirib təsnif etməkdir. Buna uyğun olaraq tədqiqatda aşağıdakı əsas *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- dilçilikdə, o cümlədən germanistikada və onun bir qolu olan ingilis dilçiliyində omonimlik probleminə yanaşmaların tənqidi şərh;
- omonimlərin struktur xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- omonimlik ilə polisemiya, ambiqitivlik və konversiya arasında sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi;
- omonimlərin üslubi xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- omonimlərin işlənmə tezliyinin müəyyənləşdirilməsi;
- omonimlərin kontekstdə toqquşma hallarının şərh.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada linqvistik təsvir, kontekstual və semantik analiz metodlarından, omonimlik və polisemiyanın sərhədləndirilməsi üçün struktur analiz və qarşılaşdırma analiz metodundan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Omonimlərin mənaları mətn daxilində leksik-semantik əlaqə və münasibətlərdə müəyyənləşir.

- Omonimlik mütləq universalidir və dildə simmetriya və asimmetriya kateqoriyalarının mövcudluğu ilə şərtlənir.
- Omonimliyin təbiətinin aydınlaşdırılması üçün sözlərin semantik münasibətləri müəyyən edilməlidir.
- Omonimlərin mətndə daşdığı semantik yük situasiyadan asılı olaraq dəyişə və çoxmənalılıq yarada bilər.
- Dildə omonimlərin çoxmənalılığı paralel məcazlaşma nəticəsində yaranır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ingilis dilində omonimlərin yaranma yollarının tarixi keçmişini və dildə yaranan yeni omonimləri üzə çıxarmaqdır, digər yenilik isə ingilis dilində omonimliyin başqa leksik vahidlərlə qarşılıqlı əlaqəsi və fərqliliyini göstərməkdir, burada ingilis dilində omonimlərin bir daha struktur-semantik və bədii üslubda özünü göstərən xüsusiyyətləri hərtərəfli və sistemli şəkildə araşdırılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, gələcəkdə aparılan tədqiqat işləri, yazılacaq monoqrafiyalar və ya dərsliklər üçün geniş və maraqlı nəzəri mənbə ola bilər. Dissertasiyanın əsas müddəalarından leksikologiyada omonimlik probleminin, o cümlədən ingilis dilində omonimliyin başqa aspektlərinin öyrənilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyət isə ondadır ki, ondan ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün müvafiq dərs vəsaitlərinin, leksikologiya üzrə ixtisas kurslarının, seçmə fənlər və mühazirə mətnlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas məzmunu Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasının elmi seminarlarında, beynəlxalq və respublika miqyaslı elmi konfranslarda məruzə edilmişdir. Tədqiqat mövzusu ilə bağlı müxtəlif məcmuələrdə çap olunmuş 10 məqalə (o cümlədən 2 məqalə xaricdə) və 3 konfrans materialı-tezis (o cümlədən 1-i xaricdə) dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil-1 fakültəsi nəzdində İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və ixtisarlardan ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 5 səhifə, 8998 işarə, I fəsil 46 səhifə, 82882 işarə, II fəsil 38 səhifə, 68543 işarə, III fəsil 30 səhifə, 55118 işarə, Nəticə hissəsi 2 səhifə, 2143 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 217684 işarədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi qeyd olunur, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeasiyası, tətbiqi və dissertasiyanın strukturu haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın I fəslı **“İngilis dilində omonim problemi”** adlanır və dörd paraqrafdan ibarətdir. Fəslin ilk paraqrafı **“Dilçilikdə omonimlik, onların yaranma səbəbləri və növləri”**nə həsr olunmuşdur.

Omonimlər dilin leksik sistemində özünə yer tutan dil vahidlərindəndir. Dilçilik ensiklopediyasında omonimlər belə izah olunur: *“Müəyyən fonetik dəyişiklik nəticəsində eyni formaya düşmüş, lakin müxtəlif mənalar ifadə edən sözlər. Yəni, formaca eyni, mənaca müxtəlif olan sözlər arasında münasibətlər”*¹.

Omonimlər struktur cəhətdən rəngarəngliyi, çoxcəhətliliyi ilə fərqlənən söz qrupudur. Omonimlik hadisəsi dillərin əksəriyyətində müşahidə edilir. Bu hadisə ayrı-ayrı dillərin materialı əsasında müxtəlif aspektlərdən müxtəlif dərəcədə öyrənilmişdir. Germanistikada, o cümlədən ingilis dilçiliyində də omonimliklə bağlı yazılmış tədqiqatlar az deyildir. Qərb dilçilərindən C.Layonz, U.U.Skit, G.N.Liç, S.Ulmann, O.Yespersen, Ç.Kuper, İ.V.Arnold və başqaları omonimləri müxtəlif aspektlərdən araşdırmışlar.

Mənaları bir-biri ilə əlaqəli olmayan, lakin səslənmə və ya qrafik

¹ Dilçilik Ensiklopediyası. Dərs vəsaiti. / prof. F.Y.Veysəllinin redaktəsi ilə. – Bakı: Mütərcim, – II c. – 2008. – s.34

cəhətdən eyni olan dil vahidləri kimi omonimlərin dilin inkişafı və təkmilləşməsində həm müsbət, həm də mənfi rol oynamasına dair müxtəlif fikirlər vardır. Məsələn, F.İ.Mauler omonimlik hadisəsinin dilə müsbət təsir göstərdiyini bildirir. Onun sözlərinə görə, *omonimlik dilə yığcamlıq gətirir*². İ.S.Tışler isə omonimlərin dilin xəstəliyi hesab edir və onunla mübarizə aparmaq lazım olduğunu yazır. Onun fikrincə, *“dil vahidlərinin eyniliyi onların uzun müddət yan-yana mövcud ola bilməməsi və nəticədə dildə bəzi sözlərin itirilməsinə səbəb olur”*³.

Azərbaycan dilçiliyində alimlərin omonimlik, ambiqvitetlik, frazeoloji omonimlər, sintaktik omonimlər, mürəkkəb sözlər, çoxmənalı sözlər və s. dil vahidlərinə müxtəlif aspektlərdən yanaşmaları vardır. H.Ə.Həsənovun “Azərbaycan dilində omonimlər” adlı doktorluq dissertasiyası (1981) və “Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti” bu sahədə maraqlı doğuran əsərlərdəndir⁴.

A.Qurbanov omonimlər barədə fikirlərini belə qeyd edir: *“Dildə ayrı-ayrı kök sözlərin omonim olması ilə yanaşı, bəzən nitq prosesində müxtəlif mənalı sözlərin eyni şəkildə səslənməsi hadisəsi də baş verir. Bu da omonimlik hesab olunur. Dilçilikdə omonimlərin fonetik omonimlər (omofon), morfoloji omonimlər (omoform) və leksik omonimlər tipi şərh olunur”*⁵.

Azərbaycan dilçiliyində son illərdə ən çox gözə çarpan tədqiqat əsərlərindən biri M.Ə.Qocayevanın “Sintaktik omonimliyin struktur semantikasi” adlı əsəridir ki, burada dildə omonimliyin linqvistik amilləri ilə yanaşı ekstralingvistik amilləri də geniş təhlil edilir. O, qeyd edir: *“Omonimlik dildə müxtəlif leksik-semantik ortamlarda özünü göstərən hadisədir. Tam leksik, leksik-qrammatik omonimlər dilin aid olduğu xalqın məntiqi mühakiməsini, elmi-texniki, maddi-mənəvi inkişaf səviyyələrini özündə əks etdirən, dilin min illərlə*

²Маулер, Ф.И. Грамматическая омонимия в словаре современном английском языке. / Ф.И.Майлер. – Ростов, –1983. – с.7

³ Тышлер, И.С. Омонимия в современном английском языке. / И.С.Тышлер. – Саратов, –1988. – с. 98

⁴ Həsənov, H.Ə. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti / H.Ə.Həsənov. – Bakı: “Şərq-Qərb”, – 2007. – 168 s.

⁵ Qurbanov, A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild. / A.M.Qurbanov. – Bakı: Nurlan, – 2003. – s.295

inkişafı nəticəsində qazandığı tarixi-ictimai söz qatıdır”⁶.

Ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri də omonimlərə verilən təriflərdir. A.A.Reformatski omonimləri *səs baxımından eyni, lakin mənaca fərqli sözlər* kimi qəbul edir və müxtəlif dillərdən buna nümunələr gətirir: alm. *Lied* ‘mahnı’ – *Lid* ‘göz qapağı’, frans. *nu* ‘çılpaq’ – *nue* ‘bulud’, ing. *fair*: ‘gözəl’ – ‘ədalətli’⁷.

Omonimlər kateqoriyasına təkcə onun bütün formalarının məcmusu olan sözlər deyil, həm də müxtəlif sözlərin ayrı-ayrı söz formaları daxildir. Bəzi Qərb dilçiləri, məsələn, Ş.Balli omonimlərə fərqli tərif verir: “*Omonimlər eyni və fərqli əlamətlərə malik olan iki işarədir*”⁸. Bu tərif ilə hətta yalnız kontekstual mənası ilə fərqlənən sözlər də omonimlər kimi ümumiləşdirilə bilər. Bu şəkildə omonimiya ilə polisemiya fərqləndirilə bilər. A.İ.Şaykeviçə görə, bu hal Ş.Ballinin verdiyi tərfi, praktik olaraq yararsız edir⁹.

Omonimlərlə bağlı mübahisəli məsələlərdən biri də onların təsnifi məsələsidir və omonimlərin təsnifi zamanı əsasən sinxron aspekt əsas götürülmüş, diaxronik aspekt isə diqqətdən kənarda qalmışdır. Omonimlərdə genetik əlaqənin olub-olmaması diaxronik planda, fonetik tərkib və tələffüzə görə uyğunluq isə sinxronik planda nəzərdən keçirilir.

A.İ.Smurnitski ingilis dilində omonimliyin tam və natamam, leksik və leksik-qrammatik növlərini fərqləndirmişdir¹⁰. Hesab edirik ki, omonimləri təsnif edərkən sözlərin səslənmə və yazılışına görə eyniliyi, məna müxtəlifliyi və nitq hissələrinə aidliyi əsas götürülməlidir.

Dünya dilçilərinin omonimlərin dildəki rolu haqqında fikirlərində də ziddiyyətli məqamlar vardır. Bəzi dilçilər omonimliyin

⁶ Qocayeva, M.Ə. Sintaktik omonimliyin struktur semantikasi. / M.Ə.Qocayeva. – Bakı: ADPU, – 2023. – s.16

⁷ Реформатский, А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, –1996. – с.134.

⁸ Balli, Sh. Language and Life: [Trans. from French. I.I.Chelysheva, E.A. Velmezova Intro. Art. V.G.Gack]. / Sh.Bally. – Moscow: Editorial URSS, –2003. – p.24

⁹ Шайкевич, А.И. О принципах классификации омонимов // Процессы развития в языке. – М., –1959. – с.127.

¹⁰ Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка. / А.И.Смирницкий. – М.: – 1956. – с.98

təbii təzahür olduğunu və dilin inkişafına heç də mane olmadığını iddia edir, bəziləri isə onun təsadüfi və hətta zərərli hadisə olduğunu və zaman keçdikcə köhnələcəyini düşünür. V.V.Vinoqradov, B.B.Passek, İ.S.Tışler¹¹ və başqa dilçilərin fikrincə, təbii dil üçün omonimlik təsadüfi deyil, elə təbii dil hadisədir.

Məlum olduğu kimi, ingilis dilində omonimlərin əksəriyyəti XIV-XV əsrlərdə qədim ingilis dilindən orta ingilis dilinə keçid zamanı yaranmışdır. Sonrakı dövrlərdə ingilis dilində omonimlər müxtəlif səbəblərdən getdikcə artmışdır.

Dildə omonimlər leksik və qrammatik növlərə ayrılır. Omonimləri leksik-qrammatik cərgələr daxilində və nitq hissələrinə aidiyyəti baxımından təsnif edərək, onların başlıca xüsusiyyətlərini aydınlaşdıraraq:

İsim omonimlər, bir qayda olaraq, ismin ümumi halında işlənir, kəmiyyət baxımından tək formaya uyğun gəlir və bununla da tam leksik omonim kimi formalaşır. Məsələn, *scale[skeil]* ‘ölçü, həcm’, *scales[skeilz]* ‘balıq pulları’ və *scales* ‘tərəzi’ omonim cərgəsinin üzvlərindən yalnız biri ismin tək formasında işlənir, ikinci üzv isə hər iki halda işləyə bilər.

Feili omonimlər məsdər formalarına uyğun gəlir və qrammatik cəhətdən bütün qalan oxşar formalarında həmahəng tam leksik omonim olur. Məsələn: *blow [blou]* ‘üfürmək’ – *blow [blou]* ‘çiçəklənmək’.

Omonim cütlərindən hər birinin ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid olduğu hallar daha çoxdur. Belə hallarda onların məna fərqlərinə qrammatik fərqlər də əlavə edilir. Leksik-qrammatik omonimlərin əsas hissəsini *isim – feil*, *ismi sifət*, *feili sifət* cütlükləri təşkil edir.

I fəslin ikinci paragrafında **“İngilis dilində tarixi və yeni omonimlərin yaranması”** şərh olunur.

Müasir ingilis dilində omonimlərin etimoloji cəhətdən

¹¹ Виноградов, В.В. Об омонимии и смежных явлениях // – М.: Вопросы языкознания, – 1960. №5, – с.3-17; Пассек, В.В. К омонимии словоизменятельных суффиксов (окончаний) в английском языке // Вопросы языкознания, №5. –1960. –с.80-84; Тышлер, И.С. О структуре, семантике и частотности омонимов. / И.С.Тышлер. – Саратов, –1967. – 319 с.; Тышлер, И.С. Омонимия в современном английском языке. / И.С.Тышлер. – Саратов, – 1988. –196 с.

heterogenliyi məhz başqa dillərdən leksik alınmaların nəticəsi kimi izah edilir. İngilis dilində omonimlərin yaranmasında, əldə edilmiş nəticələrdən məlum olur ki, latın və fransız dilindən birbaşa və ya dolayı yolla alınmalar mühüm rol oynamışdır.

Müasir ingilis dilində omonimlərin təhlili göstərir ki, *onlar mənşəyinə görə əsasən heterogendir*¹². V.V.Skitin analiz üçün tam seçmə yolu ilə götürdüyü 4780 omonimdən 2167-si heterogendir. Onlardan 1825-i (45,3%) alman, 287-si (38,2%) latın-roman, 88-i (6%) yunan, 26-sı (1,84%) kelt mənşəlidir. 6 omonim isə (0,54%) Hindistan yarımadasının qədim və müasir dillərinə aid sözlərdir¹³. Bundan başqa, 1% omonim başqa dillərdən alınmaların hesabına yaranmışdır. Qalan 338 omonimin (7,1%) mənşəyi haqqında tədqiqat zamanı istifadə olunan leksik materialın mənbələrində məlumat yoxdur¹⁴.

Aparılmış statistik tədqiqatlar, dil faktlarının analizi ingilis dilində omonimliyə aparan əsas amillər, omonimliyi doğuran səbəblər ilə bağlı bir sıra mülahizələr irəli sürməyə əsas verir:

1. İngilis dilində omonimlərin yaranmasına səbəb olmuş əsas amil bu dildə baş vermiş tarixi proseslərdir. Məsələn, başqa dillərdən sözlər alınması ilə forma və ya səslənməsinə görə müxtəlif mənşəli sözlərin üst-üstə düşmüş və beləliklə, omonimlər yaranmışdır. Omonimliyə səbəb olmuş alınma sözlər əsasən german, roman, kelt, yunan, hind, slavyan mənşəlidir. Dilçilik ədəbiyyatında alınmalar hesabına yaranmış omonimlər etimoloji omonimlər adlandırılır¹⁵.

2. Omonimlərin mühüm hissəsi sözlərin morfoloji və fonetik tərkibində dəyişikliklərə səbəb olmayan *konversiyanın* nəticəsi kimi yaranmışdır və konversiya daha çox orta ingilis dili dövrünə aid mətnlərdə müşahidə edilir.

3. Sözlərin *qrafik və fonetik strukturunda* omonimliyə səbəb olan

¹² Иванова, И.П. Об историческом рассмотрении омонимии // И.П.Иванова. / Проблемы сравнительной филологии. – Л., – 1964. – с.38

¹³ Skeat, W.W. A Concise Etymological Dictionary of the English Language. / W.W.Skeat. – Oxford, – 1963. – p.237

¹⁴ Волошин, Е.П. Аббревиатуры в лексической системе английского языка: /Дисс. канд. филол. наук./ – М.: 1966. – с.94-98

¹⁵ Новиков, Л.А. К проблеме омонимии // Л.А.Новиков/ Лексикографический сборник.– М., Вып. IV. – 1960. – с.84

dəyişikliklərin ingilis dilinin tarixinin, demək olar ki, bütün mərhələlərində baş verdiyi faktlarla təsbit olunmuşdur.

4. İngilis dilində omonimlərin yaranmasına yol açan amillərdən biri də morfoloji söz yaradıcılığıdır.

5. Dilin tarixi inkişafı prosesində sözlərin semantikasında müəyyən dəyişikliklər – mənanın daralması və mənanın genişlənməsi prosesləri baş verə bilər. Mənanın daralması prosesi əsasən çoxmənalı sözlərdə baş verir. Bu zaman polisemantik sözün mənalari arasında semantik əlaqənin itirilməsilə həmin söz öz formasını saxlamaqla fərqli mənalara malik müstəqil sözlərə parçalanır və beləliklə, omonimlər yaranır.

Omonimliyə səbəb olmuş bu amillər ingilis dilinin tarixi müstəvisində müəyyən etdiyimiz amillərdir və həmin proseslər dildə həmişə davam edir. Müasir ingilis dilinin imkanları bu baxımdan daha genişdir, ona görə də getdikcə daha çox omonimin yarandığı müşahidə edilir. Yeni omonimlərin yaranmasında söz oyununun xüsusi çəkisi daha böyükdür¹⁶. Belə omonimlərdən bir neçəsi üzərində dayanaq:

1) **Facebook** (isim) ‘Feysbuk’ (sosial şəbəkə adı) – *to facebook* (feil) ‘Feysbukdan istifadə etmək, Feysbuk ilə ünsiyyət qurmaq, əlaqə saxlamaq’:

More and more people are using Facebook nowadays ‘İndi Feysbukdan getdikcə daha çox insan istifadə edir’.

To be on Facebook ‘Feysbukda olmaq’: *Are you on Facebook?* ‘Feysbukdasan?’

To publish information on Facebook ‘Feysbukda məlumat dərc etmək’.

2) **Twitter** (feil) ‘civildəmək; çox az əhəmiyyət və ya maraq kəsb edən şeylər barədə yüksək səslə tez-tez və əsəbi şəkildə danışmaq’ – **Twitter** (isim) ‘Tvitte’ (sosial şəbəkə adı)’:

I was woken up by a bird twittering just outside my window ‘Məni pəncərəmin kənarında bir quşun civildəməsi oyatdı’.

I always read her column, and I follow her on Twitter ‘Mən həmişə onun səhifəsində yazısını oxuyuram və onu Tvitte’

¹⁶ Homonyms in English and their specific features: [Electronic resource]. URL : http://revolution.allbest.ru/languages/00092048_1.htm

izləyirəm'¹⁷.

Facebook və Twitter sözləri qrammatik omonimlər qrupuna aiddir.

I fəslin üçüncü paraqrafında **“Tam, natamam, leksik və leksik-qrammatik omonimlər”**dən bəhs edilir.

Dildə işlənən tam omonimlər forma eyniliyinə malik olan omonimlərdir və onlar müxtəlif predmetləri və hadisələri ifadə edir. V.V.Vinoqradov bütün qrammatik formalarda səslənməsi eyni olan leksik vahidləri omonim hesab edir. O, omonimləri tam, natamam, leksik və leksik-qrammatik növlərə bölür. Onun fikrincə, əksər hissəsi uyğun gələn sözlər natamam omonimlərdir¹⁸. A.İ.Smirnitski isə V.V.Vinoqradovdan fərqli olaraq, natamam omonimlərə səslənməsinə görə uyğun gələn sözlərin yalnız bəzilərini aid edir. Məsələn: *lie* ‘uzanmaq’ – *lie* ‘yalan danışmaq’, *lies* ‘uzanır’ – *lies* ‘yalan danışır’, *lying* ‘uzanan’ – *lying* ‘yalan danışan’.

Hər iki cütlükdə ayrı-ayrı formalar omonimdir. V.V.Vinoqradovun araşdırmalarında bu, omofon, A.İ.Smirnitskinin tədqiqatlarında isə leksik-qrammatik omonim adlanır. Məsələn, *find* ‘tapmaq’ – *finds*, *found*, *finding*; *found* ‘təməlini qoymaq’ – *found*s, *found*ed, *found*ing¹⁹.

Qrammatik formaların uyğunluğuna görə omonimləri iki növü vardır: tam və natamam. *Tam omonimlər* eyni nitq hissəsinə aid olur və formaca tam üst-üstə düşür. Məsələn, *goose* ‘qaz’ – *goose* ‘dərzi ütüsü’, *run* ‘idarə etmək’ – *run* ‘qaçmaq’, *too* ‘həddindən artıq’ – *too* ‘həmçinin’. *Natamam omonimlər* müxtəlif nitq hissələrinə aid olur, köklərinə görə tam üst-üstə düşür, sonradan qəbul etdikləri formal əlamətlərə görə isə fərqlənilirlər. Məsələn: *spring/sprɪŋ/* ‘bahar’ – *spring/sprɪŋ/* ‘tullanmaq’, *board /bɔːd/* ‘lövhə’ – *board /bɔːd/* ‘yeri döşəmək’, *father /faːðə/* ‘ata’ – *father /faːðə/* ‘törəmək’.

Müasir ingilis dilində omonimlərin təsnifinə sinxron planda

¹⁷ Виды омонимов. Источники омонимии. – "Система" и "структура" в современном языкознании. Языковые уровни: [Электронный ресурс]. URL: <http://www.filolog.ru>

¹⁸ Виноградов, В.В. Об омонимии и смежных явлениях // – М.: Вопросы языкознания, – 1960. №5. – с.12

¹⁹ Smirnitsky, A.I. Homonyms in English. / A.I.Smirnitsky. – М.: – 1977. – 90 p.

yanaşdıqda dilçilərin omonimləri tam və natamam olmaqla iki yerə bölməsi fikri ilə razılaşıırıq. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tam omonimlər leksik və leksik-qrammatik olmaqla iki qrupa ayrılır.

Leksik omonimlər eyni nitq hissəsinə aid olan omonimlərdir. Onlar digər omonim növlərindən daha qədim tarixə malikdir. Leksik omonimlər fonetik dəyişikliyə uğramadan, heç bir qrammatik ünsür qəbul etmədən yalnız semantikasına görə fərqləndirilən omonimlərdir. Ümumiyyətlə, leksik omonimlik eyni fono-morfoloji quruluş ya mənşəcə müxtəlif sözlərin fonetik konvergensiyası, ya da tarixən bir sözün semantik divergensiyası nəticəsində yaranır. Fərq belə quruluşların yalnız mənalarında olur. Müq. et: *bough* ‘budaq’ – *bow* ‘təzim’, *die* ‘ölmək’ – *dye* ‘rəngləmək’, *light* ‘ışıqlı’ – *light* ‘yüngül’. Leksik omonimlər bütün qrammatik formalarda uyğun gəlir.

Müxtəlif nitq hissələrinə aid olan, bir-birindən leksik və qrammatik mənalarına görə fərqlənən omonimlər *leksik-qrammatik omonimlər* hesab edilir. Leksik-qrammatik omonimlərin komponentləri müxtəlif nitq hissələrinə aid olsa da, səslənməsinə görə eyni olur. Onların həm mənalarında, həm də qrammatik formalarında fərq olur. Müq. et: *sea* [si:] ‘dəniz’ – *see* [si:] ‘görmək’, lakin *seas* [si:z] ‘dənizlər’ – *seize* [si:z] ‘tutmaq’; *die* [dai] ‘ölmək’ – *dye* [dai] ‘rəngləmək’, *light* [lait] ‘ışıq’ – *light* [lait] ‘yüngül’, *idol* [aidəl] ‘büt’ – *idle* [aidəl] ‘avara, tənbel’²⁰.

Müasir ingilis dilində xeyli sayda qarışıq omonimlər vardır. Onları leksik və leksik-qrammatik omonimlərə ayırmaq olar. Belə omonimlər qrammatik cəhətdən oxşar olsa da, onların uyğunluğu yalnız bəzi formalarında olur.

I fəslin **“Dildə omonimlik hadisəsi”** adlı dördüncü paraqrafında qeyd olunur ki, omonimlik sırf kök sözlərin eyniliyi ilə məhdudlaşmır, forma ümumiliyinə malik olan sözformaları, səslənməsinə görə üst-üstə düşən sözlər də omonimlik yaradır. İngilis dilində omonimlərə oxşar belə sözlərin aşağıdakı növləri vardır:

- 1) tələffüzünə görə uyğun gələn sözlər – omofonlar,
- 2) yazılışına görə oxşar sözlər – omoqraflar,
- 3) fonetik və qrafik cəhətdən oxşar sözlər – omoformalar,

²⁰ English Pronunciation Dictionary (17th edition) / By Daniel Jones. – Cambridge University Press, – 2006. – 576 p.

4) səslənmələrinə görə oxşar, yazılışına görə fərqli olan sözlər – paronimlər,

5) yazılış və tələffüzünə görə eyni, mənaları bir-birinə əks olan sözlər (enantiosemiya)²¹.

Bölgüdən göründüyü kimi, R.C.Menner enantiosemiyanı da omonimiya təzahürləri sırasına daxil edir. Bununla tam şəkildə razılaşmayaraq qeyd etmək istərdik ki, əslində enantiosemiya omonimlik deyil, morfedmaxili, sözdaxili antonimlikdir. Onu bəzən kontranimlik (kontranimiya) da adlandırırlar.

D.E.Rosental və V.V.Vinoqradova görə, omoformalar, omoqraflar və omofonlar dilin qrammatik, fonetik və qrafik səviyyələrinə aid olduqları üçün omonimliyə yaxın hadisələrdir və dil hadisələrinin ciddi diferensiallaşdırılması omoformalar, omofonlar və omoqrafların leksik omonimlikdən fərqləndirilməsini tələb edir²².

Omoqraflar müxtəlif morfoloji tərkibə malik olmaqla səslənmə cəhətdən bir-birinə uyğun gələn, lakin müxtəlif şəkildə yazılan və fərqli mənalara bildirən sözlərdir. İngilis dilində omofonlar sayca omoformalar və omoqraflardan daha çoxdur və ingilis dilinin lüğət tərkibində mühüm yer tutur. Məsələn:

bred [*bred*] ‘yedirdi’ (to breed ‘yedirtmək’ feilinin keçmiş zaman forması) – *bread*[*bred*] ‘çörək’;

whether [*weðə*] ‘əgər’ – *weather*[*weðə*] ‘hava’, *by* ‘vasitəsilə’ (sözünü) – *buy* ‘almaq’.

Omofonlarda yalnız söz kökləri deyil, sözformaları da əsas götürülür. Onlar adətən bir komponenti iki sözdən və ya bir söz və qrammatik formadan ibarət olan vahidlərdir. Məsələn: *pause* /pə:z/ ‘fasilə’ – *paws* ‘caynaq’, *rose* ‘qızıl gül’ – *rows* ‘cərgələr’, *by* ‘vasitəsilə’ (sözünü) – *buy* ‘almaq’ və s.

Omoqraflar yazılışına görə tam oxşar olsalar da, tələffüz və mənacə müxtəlif olur. Omoqraflar əslində vurğulu sözlər olub,

²¹ Menner, R.J. The Conflict of Homonyms in English // Language, – 1936. 12, – p.238

²² Виноградов, В.В. О грамматической омонимии в современном русском языке (1940) // – М.: Наука, Избранные труды. Исследования по русской грамматике, – 1975. – с.13-32; Розенталь, Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов. / Д.Э.Розенталь, М.А.Теленкова. – М.: Просвещение, – 1976. – 543 с.

tələffüzünə görə fərqlənir. Başqa sözlə, omoqraf müxtəlif cür səslənən sözlərin yazılışının üst-üstə düşməsidir:

Staff[*staf*] ‘taxta, çomaq’ – *staff* [*staf*]‘ştat’ – *staff* ‘suvaq məhlulu’;

Spring[*sprɪŋ*] ‘bahar, yaz’ – *spring*[*sprɪŋ*] ‘bulaq’ – *spring* ‘yay, resor’ – *spring* ‘tullanmaq’;

Omoformalara xas olan aşağıdakı xüsusiyyətləri göstərmək olar: 1) Omoformalar oxşar formalardır və onları bir-birinə yaxınlaşdıran işləndiyi formalarıdır; 2) Omoforma cərgəsinin biri leksik, o biri qrammatik olur; 3) Omoformaların həm kökü, həm də qrammatik əlamətləri müxtəlif olur; 4) Omoforma cərgəsinin hər iki komponenti qrammatik vasitələrlə düzəlir; 5) Omoformalar səslənməsinə görə də bir-birindən fərqlənə bilər; 6) İngilis dilində omoformalar yalnız müxtəlif nitq hissələrinə aid olur və əsasən isim və feilləri əhatə edir.

T.İ.Arbekovaya görə, omoformalar morfem-morfem, söz-morfem, söz-söz birləşməsi cütü və söz-cümlə cütləri kimi işlənə bilər²³.

İstər omonimlərdə, istərsə də omoformalarda müxtəlif mənalara ifadə edən sözlər səs tərkibinə görə bir-birinə uyğun gəlir. Lakin omonimlər leksik vahid (söz kökü kimi formaca eyni, mənacə müxtəlif) olduqları halda, omoformalar isə müxtəlif qrammatik əlamətlər qəbul etdikdən sonra fərqli mənalara malik olur. Omoformalar üçün əsas şərt oxşarlığın qrammatik dəyişmələr nəticəsində yaranmış olmasıdır.

Dissertasiya işinin II fəslə **“Dilçilikdə omonimlərin semantik xüsusiyyətləri”** adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir. **“İngilis dilçiliyində omonimlərə diaxronik baxış”** adlı ilk paragrafda qeyd olunur ki, ingilis dilinin tarixinin tədqiqi ilə məşğul olan dilçilərin yazdığına görə, hələ qədim ingilis dilində [a] [ɔ] [v] və [i] saitlərinin vurğu altında olmadığı hallarda zəifliyi tədricən güclənərək köklü dəyişiklik xarakteri aldı. Həmin saitlər müəyyən mərhələdə artıq fərqləndirilməyərək [ə] neytral saitinə çevrildi. Bu proses ilk dəfə şimal dialektlərində başladı. Bəzi məlumatlara görə, bu neytrallaşma

²³ Арбекова, Т.И. Лексикология английского языка [Текст]: Практ. курс: Учеб. пособие для студентов в 2-3-х курсов ин-тов и фак. иностр.яз. / Т.И.Арбекова. – М.: Высшая школа, – 1977. – с.138

prosesi XIII əsrdə²⁴, başqa məlumatlara görə, XIV əsrdə²⁵, cənubda isə daha çox gec baş vermişdir. Sadalanmış saitlər əvvəlcə üçhecalı, sonralar isə ikihecalı sözlərin sonunda şvaya çevrilmiş və sonra hətta tamamilə itirilmişdir. Bu fonetik hadisə ingilis dilinin taleyində böyük rol oynamışdır.

Omonimlərin etimoloji-semantik aspektdə tədqiqi onların formalaşmasını, evolyusiyasını izləməyə imkan verir. Məsələn, *story/stɔ:ri/* ‘rəvayət’ və *storey /stɔ:ri/* ‘mərtəbə’ sözlərinin etimoloji analizi göstərir ki, onların omonimliyi iki fərqli sözün təsadüfən həmahəng olması nəticəsində yaranmamışdır. Hər iki sözün mənşəyi latın dilindəki *historia* ‘təsvir, tarixi əsər’ sözü ilə bağlıdır. İngilis dilinə fransız dili vasitəsilə (əski fransız dilinin özündə bu söz *estoire* şəklində olmuşdur) keçmiş bu söz orta ingilis dilində *story* ‘rəvayət, hekayə’ şəklində təsbit olunmuş və bir neçə yüzillik ərzində *history* ‘tarix’ sözü ilə yanaşı işlənmişdir. Hər iki söz mənaca yaxın, formaca fərqli olmuşdur. Hal-hazırda *story* sözünün ‘rəvayət, hekayə, nağıl, uydurma’ və s. mənaları vardır²⁶.

Eyni sözün mürəkkəb semantik inkişafının nəticəsi olan belə sözlər ingilis dilində fərqli orfoqrafiya ilə möhkəmlənsə də, eyni səslənməsi və fərqli mənalara malik olması onların omonim cütləri olduğunu deməyə əsas verir.

İngilis dilində mənşə baxımından əlaqəli omonimlərin yaranma yollarının analizi onu da göstərdi ki, polisemantik sözün ayrı-ayrı mənaları arasında mübarizədə bu mənalardan biri sıxışdırıla bilər. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, mənaların toqquşmasında onlardan biri mütləq arxaikləşir və ya itirilir. R.Mennerə görə, “*ilkin mənanın itirilməsi əşyanın yox olmasının nəticəsi də ola bilər*”²⁷.

A.Rudskogerin fikrincə, “*mənalar arasında mübarizədə mənanın itməsi mütləq deyildir*”²⁸.

²⁴ Бруннер, К. История английского языка. / К.Бруннер. – М.: – 1956. – с.263

²⁵ Ильиш, В.А. История английского языка. / В.А.Ильиш. – М.: Высшая школа, – 1968. – с.288

²⁶ Ogato, H. Dictionary of English Homonyms Pronouncing and Explanatory. / H.Ogato, A.F.Inglott. – Tokio, – 1943. – p.142-143

²⁷ Menner, R.J. The Conflict of Homonyms in English // Language, – 1936. 12, – p.230

²⁸ Rudscoger, A. Fair, Foul, Nice, Proper. A Contribution to the Study of Polysemy. / A.Rudscoger. – Stockholm, – 1962. – p.479

Bəzi omonimlər eyni nitq hissəsinə aid olsa da, kəmiyyətə, sayla bilməsi / bilməməsi, sözforması olmasına/olmamasına və s. qrammatik əlamətlərə görə fərqlənir. Müq. et:

peace/pi:s/ ‘sülh’ – *piece/pi:s/* ‘tikə’,

feat /fi:t/ ‘şücaət’ – *feet/fi:t/* ‘ayaqlar,

cruise/kru:z/ ‘gəmi ilə səyahət’ – *crews /kru:z/* ‘komandalar, heyətlər (gəmidə)’,

seam /si:m/ ‘tikmək’ – *seem/si:m/* – “görünmək, ...elə gəlir ki”,

dye /daɪ/ ‘rəngləmək’ – *die /daɪ/* ‘ölmək’²⁹.

İsmin adverbiallaşması, sifətin substantivləşməsi, feili sifətlərin adyektivləşməsi, əsas sözlərin köməkçi sözlərə keçməsi nəticəsində də leksik-qrammatik omonimlər yaranmışdır. Müxtəlif kateqoriyalı sözlər mənaca diferensiaslaşaraq omonimlərə çevrilir.

II fəslin **“Omonimlər, çoxmənalı sözlər və ambigüitivlik”** adlı ikinci paraqrafında qeyd olunur ki, çoxmənalı sözün semantik strukturu və mənə (anlam) strukturunun bəzən eyni anlayışlar kimi şərh olunduğu hallar müşahidə edilir. Halbuki onlar bir-birindən fərqli anlayışlardır.

*“Eyni fonetik tərkibli, eyni denotantlı, müxtəlif signifikantlı sözlər dilçilikdə polisemantizmlər və ya çoxmənalı sözlər adlanır”*³⁰.

Omonimləri çoxmənalı sözlərdən fərqləndirən A.Qurbanov qeyd edir: *“Omonimlər öz zəhəri cəhətinə görə çoxmənalı sözlərə oxşayır. Omonimlərin çoxmənalılıqdan fərqi ondadır ki, sözdə omonimlik müstəqil mənədir, lakin çoxmənalılıq isə bir sözün müxtəlif mənə variantlarından ibarətdir”*³¹.

Omonimlərdən fərqli olaraq çoxmənalı sözün mənaları vahid strukturla bağlıdır və öz məzmununda olan ümumi hissəni saxlayır.

Omonimlik sözlərin onlarda tarixən baş vermiş fonetik dəyişikliklər, çoxmənalı sözlərin semalarından birinin yeni mənə əldə etməsilə baş verən hadisədir.

F.Veysəlli qeyd edir ki, *“Bir söz-bir mənə formulu özünü*

²⁹ Homonym: [Electronic resource]. URL : www.oxford.com/homonym/

³⁰ Axundov, A.A. Ümumi dilçilik. Ali məktəblər üçün dərslik. / A.A.Axundov. – Bakı: Maarif, – 1988. – s.165

³¹ Qurbanov, A.M. Ümumi dilçilik [iki cildə] / A.M.Qurbanov. – Bakı: Nurlan, – I c. – 2004. – s.229

doğrultmur. Bəzən çoxmənalılığı omonimlikdən ayırmaq çətin olur. Bunları fərqləndirmək üçün sözün tarixən yaranmasına (etimologiyasına) əl atırlar. Etimoloji cəhətdən müxtəlif mənada yaranmış sözləri çoxmənalı sözlər kimi götürürlər”³².

Omonimlərlə çoxmənalı sözlər arasındakı sərhəd tam mənası ilə müəyyənləşdirilməmişdir. Məlum olduğu kimi, sözdə semantik müstəqilliyi onun mənasının daralmasına və ya genişlənməsinə imkan verir. Bu proseslər sözün çoxmənalılıq qazanmasına imkan verir və beləliklə, polisemantik sözlər yaranır.

V.V.Vinoqradova görə, “*polisemiya və omonimliyin fərqləndirilməsində ölçü vahidi morfoloji söz yaradıcılığı prinsipi olmalıdır*”³³. Bu prinsip sözün morfoloji elementlərinin oxşar və fərqli cəhətlərinə əsaslanır. Müasir dil münasibətlərində belə yanaşma uyğunsuz görünür, çünki sözlərin həmahəng olmasının səbəbi müxtəlif olsa da, nəticə eyni olur. Bu səbəbdən onların leksik mənaları bir araya sığmır. Müq. et: *Flower/flauə(r)/* ‘gül’ – *flour/flauə(r)/* ‘un’, *knight/nait/* ‘cəngavər’ – *night/nait/* ‘gecə’, *cord /kə:d/* ‘ip, bağ’ – *cored /kə:d/* ‘kəsdi, çıxartdı; kəsilmiş, çıxarılmış’ (to core ‘kəsmək, çıxarmaq’ feilinin keçmiş və perfect zaman forması), *coarse* ‘kobud, tərbiyəsiz’ – *course* ‘kurs, cərəyan’.

Çoxmənalı sözlərlə omonimlər arasında *oxşar cəhətlər* aşağıdakılardır: 1) Hər ikisi forma eyniliyinə malik vahidlərdir; 2) Həm omonimlər, həm də çoxmənalı sözlər eyni səs kompleksi ilə ifadə olunur. 3) Həm omonimlərin, həm də çoxmənalı sözlərin yazılışı və tələffüzü arasında fərq ola da, olmaya da bilər.

Omonimlər çoxmənalı sözlərdən aşağıdakı *cəhətlərə görə fərqlənir*: 1) bildirdikləri əşya və hadisələrə görə; 2) mənalara görə. Omonim cərgəsinin üzvlərinin mənaları müxtəlif olur.

Çoxmənalı sözlər də müxtəlif mənalara ifadə edir, lakin onların mənaları arasında yaxınlıq, əlaqə müəyyən şəkildə qalır, hiss olunur: *face/feis/* ‘üz’ – *face/feis/* ‘səth’ – *face/feis/* ‘üzləşmək’. Sözün

³² Veysəlli, F.Y. Dilçiliyin əsasları. Studiya Philologica. VI. / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2013. – s.234

³³ Виноградов, В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. / Проф. В.В.Виноградов. Моск. ордена Ленина гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. – М.–Л., Гос. учеб.-пед. изд-во, – 1947. – с.231

mənaları arasında assosiativ əlaqəni, aralıq cəhətləri hiss etmək mümkün olduqda həmin söz çoxmənalı, bu mümkün olmadıqda isə omonimdir.

Omonimlər dilin işarələr sistemini pozaraq ikimənalılıq yaradır. Bu, dil üçün qüsurlu yaradır və ona müsbət heç nə vermir³⁴. Müasir dilçilik ədəbiyyatında ikimənalılıq və ya ambiqüvitetlik universal hadisə hesab edilir. İngilis dili yüksək dərəcədə ambiqüvitetliyə malik dillərdən biridir. Bunu istər şifahi, istərsə də yazılı ingilis dili haqqında demək olar. Danışqı dilində ambiqüvitetliyin yaranması cümlənin fonetik strukturundan irəli gəlir. Başqa sözlə, cümlədə omonim sözün eyni zamanda iki denotativ mənası dominantlıq edir. Bu isə cümlənin fərqli (iki və daha çox) mənalarda anlaşılmasına yol açır. Formal və ya tələffüz oxşarlığından irəli gələn omonimlik və ya omofonik toqquşma ambiqüvitetliyə səbəb olur. Başqa şəkildə desək, geniş mənada omonimlik düzgün mənənin seçilməsində çətinlik, söz və cümlələrdə qeyri-müəyyənlik yaradır. Məsələn, *I'll meet you by the bank* 'Mən sizinlə bankın yanında görüşəcəyəm' cümləsində *bank* sözü ambiqüvitetlik yaradır. Bu ambiqüvitetlik kontekst dəqiqləşdirilməsi ilə aradan qaldırıla bilər. Müt. et. *I'll meet you by the bank to have some cash* 'Bir az nağd pul almaq üçün sizinlə bankda görüşəcəyəm' Bu halda ikimənalılıq maliyyə müəssisəsinə istinadla aradan qaldırılır.

Omonimlik ilə ikimənalılıq arasındakı fərq ondadır ki, omonimlik eyni formaya və ya səslənməyə malik olan sözlərin invariant mənalar ifadə etməsi, ambiqüvitetlik isə kontekstlə, şərhə, izahla aradan qaldırıla bilən ikimənalılıqdır.

II fəslin üçüncü paragrafı **"Omonimlik və konversiya hadisəsi"** adlanır.

Ənənəvi olaraq konversiya (lat. < *conversio* 'çevrilmə') əsasın başqa sözdəyişdirici paradigmatmaya keçməsi yolu ilə yeni sözün yaranması üsulu hesab edilir. Bu sözdüzəltmə üsulu əksər morfemlərin sıfır morfemlər olduğu dillər, məsələn, ingilis dili üçün xarakterikdir.

Bir çox tədqiqatçıların əsərlərində omonimliklə konversiya eyniləşdirilir. A.İ.Smirnitski konversiyayı elə sözdüzəltmə vasitəsi kimi qəbul edir ki, burada yeganə sözdüzəldici vasitə – sözün

³⁴ Ullmann, S. The Principles of Semantics. / S.Ullmann. – Glasgow, – 1951. – p.165

qrammatik paradiqmasıdır. Bununla belə, A.İ.Smirnitski konversiyanı leksik-qrammatik omonimlərə aid edir. O, *love* ‘sevgi’ (isim) və *love* ‘sevmək’ (feil) sözlərinin leksik-qrammatik omonimlər olan *sea* ‘dəniz’ və *see* ‘görmək’ omonimləri ilə eyni hüquqa malik olmadığını da göstərir³⁵. V.V.Vinoqradov konversiya və omonimliyin fərqli hadisələr olduğunu sübut etməyə çalışmışdır³⁶.

Konversiya olunan sözlərin semantikasi onların leksik-qrammatik omonimlər sırasına daxil edilməsinə heç də həmişə imkan vermir. Həm leksik, həm də leksik-qrammatik omonimlər üçün semantik əlaqələrin ayrılması vacibdir. Məsələn, *spring/sprıŋ/* ‘yaz, bahar’ – *spring/sprıŋ/* ‘bulaq’ – *spring /sprıŋ/* ‘tullanmaq’, *eye/aı/* ‘göz’ – *I/aı/* ‘mən’, *fellow/feləu/* ‘çənbər, sağanaq (təkdə)’ – *fellow/feləu/* ‘qardaş, qardaşlıq’ kimi müxtəlif mənalı omonim cərgələrinə eyni sözün çevrilməsi ilə yaranan və bir-biri ilə məna əlaqəsi qırılmayan sözlərə eyni dil hadisəsinin nəticəsi kimi baxılması heç bir şəkildə özünü doğrultmur.

II fəslin “*İngilis dilində frazeoloji omonimlər*” adlı dördüncü paragrafında qeyd edilir ki, ingilis dilində frazeoloji omonimlər polisemantik frazeoloji vahidlərin parçalanması və ya onların komponentlərinin üst-üstə düşməsi nəticəsində yarana bilər. Lakin frazeoloji vahidlərin tərkibində omonimlərin olması çox nadir hadisədir və frazeoloji vahidlərin leksik ikinciliyi və polisemantik frazeoloji vahidlərin azlığı, həmçinin frazeoloji vahidlərin olduqca mürəkkəb tərkibi ilə əlaqədardır. Bu isə frazeoloji vahidlərin məzmununu, onların səslənməsinə görə üst-üstə düşmə ehtimalını azaldır.

Dilçilik ədəbiyyatında frazeoloji omonimlər kimi müxtəlif mətnlərdə müxtəlif mənalara malik olan sabit söz birləşmələri nəzərdə tutulur. Onlar ilkin formasına görə üst-üstə düşür, eyni qrammatik xassələrə malik olur və mənalara görə fərqlənir. Müq. et:

the golden calf ‘qızıl buzov’ (sərbəst söz birləşməsi) – *the golden calf* ‘pulun gücü, sərvət’ (frazeoloji vahid; hərfən: ‘buzov şəklində qızıl fiqur’),

³⁵ Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка. / А.И.Смирницкий. – М.: – 1956. – с. 172-173

³⁶ Виноградов, В.В. Об омонимии и смежных явлениях // – М.: Вопросы языкознания, – 1960. № 5, – с.12

a dead dog ‘ölü it’ (sərbəst söz birləşməsi) – *a dead dog* ‘lazımsız, lazımsız şey’ (frazeoloji vahid) və s.

Araşdırmalar göstərir ki, mənfi hisslər ifadə edən frazeoloji omonimlər müsbət mənə ifadə edən frazeoloji omonimlərlə müqayisədə daha çox yayılmışdır. Məsələn:

sick at heart: 1) ‘ürəyi xəstə olmaq, ürəyi ağrımaq’: *He is sick at heart after her daughter's passed away* ‘Qızının ölümündən sonra onun ürəyi ağrıyır’, 2) ‘kədərlənmək, bədbəxt olmaq, depressiyaya düşmək’: *I became sick at heart just looking at all the homeless children* ‘Bütün evsiz uşaqlara baxarkən ürəyim çox ağrıdı’.

Frazeoloji birləşmələrin omonimliyinin iki növü göstərilir: 1) xarici omonimlik və 2) daxili omonimlik. Frazeoloji birləşmələrin səs tərkibi baxımından nominativ məzmunlu birləşmələrlə üst-üstə düşməsi nəticəsində frazeoloji birləşmə ilə sərbəst birləşmə arasında yaranan omonimlik xarici omonimlik, frazeoloji birləşmələrin müxtəlif tipləri (frazeoloji birikmə, frazeoloji qovuşma) arasında yaranan omonimlik daxili omonimlik hesab edilir³⁷.

Frazeologizmlər arasında omonimlərin heç də bütün növlərinə rast gəlmək olmur. Lakin topladığımız dil faktları onu göstərir ki, onlar arasında omoqraflar daha çoxdur.

Frazeologizmlərin omonimliyi yalnız sinxron planda qəbul edilə bilər. Başqa sözlə, frazeologizmlərin omonimliyi üçün əsas şərt onların nitqdə eyni zaman kəsiyində paralel şəkildə işləmə bilməsidir.

Dissertasiyanın III fəslə **“Omonimlər bədii üslubda”** adlanır. Dörd paragrafdan ibarət bu fəslin ilk paragrafında **“Dildə omonimlik üslubi vasitə kimi”** araşdırılır.

Omonimlərin bədii üslubda özünəməxsus yeri və işlənmə xüsusiyyətləri vardır. Onlardan bədii əsərlərdə, kiçik həcmli yumoristik, satirik yazılarda geniş istifadə edilir. Omonimlər bədii mətndə mənəni qüvvətləndirir, oxucunun diqqətini ifadə edilən fikrə yönəldir.

Ədəbi-bədii mətnlərdə işlənən omonimlərin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün omonimlər kontekstdə, mətn daxilində araşdırılmalıdır. Bədii əsərlərin müəllifləri əsəri yazarkən sözlərin həm yerləşmə, həm də “səslənmə” tərəflərini hərtərəfli təhlil

³⁷ Булаховский, Л.А. Многозначность слов. / Л.А.Булаховский. – М. –1958. – с.330-342.

etdiyindən bu əsərlər ədəbi qaydaların bütün tələblərinə cavab verir. Şifahi nitqdə isə insan omonimlər haqqında, sözlərin həmahəng olub-olmaması haqqında düşünür.

Bədii üslubda omonimlərin işlənmə xüsusiyyətləri haqqında dediklərimizi nümunələrdə izləyək. *Light* ‘yüngül’ və *light* ‘ışıqlı’ sözləri hələ qədim ingilis dili dövründə omonim kimi işlənmişdir. Həmahənglik bu sifətlərin bütün formalarında vardır. Müq. et: *lighter* ‘daha yüngül’ – *lighter* ‘daha ışıqlı’, *the lightest* ‘ən yüngül’ – *the lightest* ‘ən ışıqlı’, *lightish* ‘olduqca yüngül’ – *lightish* ‘olduqca ışıqlı’, *lightsome* ‘yüngül, çevik’ – *lightsome* ‘ışıqlı’. Bu sözlərlə bağlı feillər də tam leksik omonimlərdir: *lighten* ‘yüngülləşdirmək’ – *lighten* ‘ışığılandırmaq’. Lakin onların adverbial formaları fərqlənir: *lightly* ‘yüngülləşməyə’ – *light* ‘ışığılandırmaq’. Nümunəyə baxaq:

“*I suggested to stay where we were till it was **light***”³⁸ ‘Mən təklif etdim ki, hava işıqlaşana qədər olduğumuz yerdə qalaq’.

“*We just slept and continued our way when it was **light***”³⁹ ‘Sadəcə yatdıq və hava işıqlaşanda yolumuza davam etdik’.

İngilis bədii ədəbiyyatında, həmçinin adi danışiq dilində artıq sabitləşmiş omonimlərə rast gəlmək olar. Məsələn:

the sole of her foot ‘ayağının dabanı’,
the pupil of the eye ‘göz bəbəyi’,
the Isle of Man ‘İnsan adası’,
the Isle of Weight ‘Çəki adası’,
the right-hand corne ‘sağ künc’.

Belə bir fikir vardır ki, omonimlərin bədii mətnlərdə tədqiqi əsasən kalamburları (cinasları) əhatə edir. Lakin bu fikirlə tam razılaşmaq olmaz, çünki bu halda omonimlərin işlənmə dairəsi xeyli daraldılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kalambur və lətifələrdə yalnız omonimlər deyil, çoxmənalı sözlər də iştirak edə bilər.

III fəslin “*Omonimlərin kontekstdə aktuallaşması*” adlı ikinci paragrafında qeyd olunur ki, məhz kontekst omonimik sözün mənasını konkretləşdirir. Semantik kateqoriya kimi omonimlər də dili ifadəli edən amillərdən biridir.

³⁸ Galsworthy, J. End of the Chapter. Over the River. / J.Galsworthy. – Moscow, – 1960. – p.143

³⁹ Yenə orada, – s.52

Həməhəng sözlərin mətn daxilində mövqeyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Məsələn, R.C.Mennerə görə, *light/lait/* ‘yüngül’ və *light/lait/* ‘ışıqlı’ *sifətlərinin toqquşması nəticəsində light* ‘ışıqlı’ sözünün mənasının tədriclə məhdudlaşması və daralması müşahidə olunur. Bu sözün qədim ingilis dili dövründə indikindən daha çox mənası olmuşdur⁴⁰. O, müasir ingilis bədii ədəbiyyatından götürüb araşdırdığı təxminən 5000 səhifəlik materialda bu iki omonimdən *light* ‘ışıqlı’ sözünə çox nadir hallarda, *light* ‘yüngül’ sözünə isə nisbətən tez-tez rast gəldiyini yazır və beləliklə, sonuncunun bədii dildə daha böyük işlənmə tezliyinə malik olduğunu bildirir.

Lakin R.Bridges omonimlərin kontekstdən kənar araşdırılmasının tərəfdarı idi. O, Şekspirin əsərlərindən seçilmiş sözlərin geniş siyahısını oxuculara təqdim edir və həmin sözlərin indi arxaizmlərə çevrildiyini bildirir: “*Bu sözlər artıq köhnəlmişdir, onların bəziləri hətta istifadədən çıxmışdır və bunun yeganə səbəbi omonimlikdir*”⁴¹. R.Bridges Şekspirdən sonrakı dövrdə də çoxlu sayda sözlərin arxaikləşdiyini iddia edir və bunun “günahkar” kimi məhz həməhəngliyi görür, lakin fikrini təsdiq edən bilən hər hansı dəlil gətirmir.

Omonim sözün müəyyən kontekstdə işlədilməsi xoşagəlməz assosiasiyalar da yarada bilər. Məsələn, ingilis dilinin tarixinin yeni dövründə *queen* /kwi:n/ ‘kraliça’ və *quean* /kwi:n/ ‘gənc qız’ sözləri həməhəng sözlərə çevrilmişdir. *Quean* /kwi:n/ sözünün “pozğun qadın” mənası əldə etməsi ilə bu iki sözün eyni səslənməsi düzgün hesab edilmədi və *quean* sözü tədricən istifadədən çıxmağa başladı. Bu omonimin arxaikləşməsi təxminən iki əsr sürmüşdür. Bununla belə, *quean* sözü ingilis dilinin bir çox müasir lüğətlərinə daxil edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis bədii ədəbiyyatında *quean* ‘pozğun qadın’ sözü müşahidə edilməmiş, mənasına və emosional-üslubi çalarına görə ona yaxın olan müxtəlif sinonimlərlə əvəz edilmişdir: *hussy, jade, impudent girl, brazen woman, ill-behaved girl* ‘həyasız qız, həyasız qadın, pis rəftarlı qız’⁴².

⁴⁰ Menner, R.J. The Conflict of Homonyms in English // Language, – 1936. 12, – p.235

⁴¹ Bridges, R. On English Homophones, Society for Pure English. / R.Bridges. – Oxford, – Vol. 1. – 1950. – p.27

⁴² Конецкая, В.П. Характеристика лексических омонимов и пути их образования в английском языке. / В.П.Конечкая. – М., –1961. – с.122

Tədqiqat bir daha təsdiq edir ki, omonimlər dilin səciyyəvi semantik kateqoriyası olmaqla yanaşı, həm də ifadəli bədii vasitədir. Omonimlərin üslubi vasitə kimi rolu məhz kontekstdə daha aydın görünür. Onlar bədii dildə ümumişlək və kontekstual omonimlər kimi iki əsas formada çıxış edir.

III fəslin üçüncü paragrafı **“İngilis dilində omonimlərin fonetik və qrammatik xüsusiyyətləri”**nə həsr edilmişdir.

İngilis dilində omonimlərdə baş verən fonetik və qrammatik dəyişiklikləri xarakterizə etmək üçün E.Baysniz ingilis dilinin aşağıdakı tarixi qaydalarını nəzərə almağı təklif edir:

1) söz kökündəki səslərdən birinin düşməsi ilə omonim sözlərin yaranması:

– formanın dəyişməsi ilə məzmunun dəyişməz qalması, söz kökündəki sait(lər)in düşməsi ilə sözün forması dəyişdiyi halda, leksik-qrammatik mənanın dəyişməz qalması,

– forma kimi, məzmunun da dəyişməsi;

2) söz kökünə müəyyən səsin artırılması ilə omonim sözlərin yaranması;

3) söz kökündəki səslərin dəyişməsi, düşməsi və kökə səs artırılması ilə omonim sözlərin əmələ gəlməsi⁴³.

Bir sıra omonimlərin yaranmasına XV əsrdə başlamış fonetik hadisələr, xüsusilə böyük sait dəyişikliyi səbəb olmuşdur. Orta ingilis dövründə [e] saiti, qədim ingilis dili dövründə [e] saiti və Uessek dialektindən yaranmış qədim ingilis dilində [æ] saitindən əmələ gəlmiş [e] saiti vahid [i] səsinə uyğunlaşaraq, aşağıdakı omonimləri formalaşmasına səbəb olmuşdur: *week*[wi:k] ‘həftə’ – *weak*[wi:k] ‘zəif’, *meet*[mi:t] ‘qarşılaşmaq’ – *meat*[mi:t] ‘ət’, *feet* [fi:t] ‘ayaqlar’ – *feat*[fi:t] ‘şücaət’, *reed*[ri:d] ‘qamış’ – *read*[ri:d] ‘oxumaq’ və s.

Müasir ingilis dili dövründə saitlər böyük dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu dəyişikliklər saitlərin postpozisiyasında gələn [r] səsinin təsiri ilə baş vermişdir. Bununla da saitlərin daralmasına doğru gedən meyilliliyin qarşısı alınmışdır. [r] səsi samitin prepozisiyasında və auslautda sait kimi tələffüz edildikdə onun yerində yaranan sait prepozisiyasındakı uzun saitlə birlikdə diftonq

⁴³ Buyssens, E. Linguistique historique. Homonymie Stylistique – Semantique – Changements phonétiques / E.Buyssens. – Bruxelles– Paris: P.U.B. – 1965. –p.121

yaradır, qısa saitle birləşdikdə isə onun uzunluğuna səbəb olur.

Bütün bu proseslərin nəticəsində yeni fonemlər [ə:] və [o:] yaranmışdır. Beləliklə, bu fonemlərin əmələ gəlməsinə [r] səsinin sait səsə keçməsi olmuşdur. Bu isə öz növbəsində böyük sayda sözün omonimləşməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn:

[iə] diftonqu ilə: *hear*[hiə] ‘əşitmək’ – *heren* ‘bura, burada’, *dear* ‘əziz’ – *deer* ‘maral’;

[eə] diftonqu ilə: *bear*[beə] ‘ayı’ – *bear* ‘daşınmaq’ – *bare* ‘çılpaq’, *their* ‘onların’ – *there* ‘ora, oraya, orada’, *mare* ‘madyan’ – *mayor* ‘şəhər bələdiyyəsi’;

[ə:] səsi ilə: *fur* [fə:] ‘xəz’ – *fir* [fə:] ‘küknar ağacı’, *herd* ‘sürü’ – *heard* ‘əşitdi’;

[o:] səsi ilə: *saw*[sə:] ‘mişar’ – *saw* ‘gördü’ – *saw* ‘zərbi-məsəl’ – *sore* ‘ağrılı’, *maw* ‘bətn’ – *more*[mə:] ‘daha çox’, *horse* ‘at’ – *hoarse* ‘xırıltılı’ English⁴⁴.

Yeni yaranmış samitlər sistemində baş verən digər dəyişikliklər arasında ilkin [n] samitinin prepozisiyasında [k] samitinin, ilkin [r] samitinin prepozisiyasında [w] samitinin eliziyası da baş vermiş və nəticədə xeyli sözün omonimi yaranmışdır: *no/nou/* ‘yox’ – *know/nou/* ‘bilmək’, *nose/nouz/* ‘burun’ – *knows/nouz/* ‘bilir’, *new/nju:/* ‘yeni’ – *knew/nju:/* ‘bilirdi’, *not/not/* ‘deyil’ – *knot/not/* ‘düyün’, *night/nait/* ‘gecə’ – *knight/nait/* ‘cəngavər’, *rest/rest/* ‘istirahət’ – *wrest/rest/* ‘güclə qopartmaq’, *right/rait/* ‘sag’ – *write/rait/* ‘yazmaq’ – *wright/rait/* ‘usta’, *rye/rai/* ‘çovdar’ – *wry/rai/* ‘əyri’, *rick/rık/* ‘taya’ – *wrick/rık/* ‘əzələ dartılması’, *rap/rəp/* ‘yüngül zərbə’ – *wrap/rəp/* ‘bükmək’.

Omonimlərin qrammatik quruluşunu araşdırarkən diqqət edilməli əsas məsələlərdən biri onların hansı nitq hissəsinə aid olmasıdır. *Sifət* kimi omonimlərin inkişafı çox zəif olmuşdur.

İsmi omonimlər daha çox ismin ümumi halında, kəmiyyətə isə cəm formasında olur. Başqa sözlə, ismi omonimlər əsasən tam leksik-qrammatik omonimlərdir. Məsələn: *scale/skeil/* ‘ölçü, həcm’ – *scale/skeil/* ‘balıq pulları’ – *scales/skeils/* ‘tərəzi’.

Feili omonimlər məsdər (infinitiv) formasına uyğun gəlir və

⁴⁴ English Pronunciation Dictionary (17th edition) / By Daniel Jones. – Cambridge University Press, – 2006. – 576 p.

bütün qalan qrammatik formalarında həmahəng olur, başqa sözlə, onlar tam leksik omonimlərdir. Məsələn: *blow/blou/* ‘əsmək’ – *blow/blou/* ‘çiçəklənmək’.

Omonimlərin yaranmasında orfoqrafiyanın müəyyən rolu olmuşdur. İngilis dilinin tarixində bir çox sözlərin orfoqrafiyası ciddi dəyişikliyə məruz qalmışdır. Xalqın mühüm hissəsinin savadsız olduğu dövrlərdə həmahəng sözlərin müxtəlif yazılışının əhalinin bu hissəsi üçün heç bir rol oynamamışdır. Lakin təhsilli insanların sayı artdıqca cəmiyyətdə həmahəng sözlərin yazılış qaydası ciddi mənə kəsb etməyə başladı⁴⁵. Qaydaların tətbiqi, orfoqrafiyanın sabitləşməsi çoxlu sayda omonimin yaranmasına yol açmışdır.

III fəslin dördüncü paragrafında **“İngilis dilində ixtisar olunmuş omonimlər”**dən bəhs olunur.

İxtisarlara sayının artması omonimliyin yaranma yollarının da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Omonimlər cütlüyünün ixtisar tərkibli komponenti əsas sözlərlə üst-üstə düşən abreviaturalarla təmsil olunur. Məsələn: *car* ‘avtomobil’ – *CAR / Canadian Association of Radiologists* ‘Kanada Radioloqlar Assosiasiyası’, *cat* ‘pişik’ – *CAT / Civil Air Transport* ‘Mülki Hava Nəqliyyatı’, *man* ‘insan; kişi’ – *MAN / Military Aviation Notice* ‘Hərbi Aviasiya Bildirişi (hərbi təyyarələrin uçuş təhlükəsizliyini təmin etmək əmri)’, *mass* ‘kütlə; toplum’ – *MASS / Modern Army Supply System* ‘Ordunun Müasir Təchizat Sistemi (ABŞ quru qüvvələrinin yeni təchizat sistemi)’.

İngilis dilində bəzi sözlər onların bir hissəsi ilə də işlədilir. Belə sözlərin bir çoxu omonimlik yaradır. Məsələn:

flu(e) (< *influenza*) ‘zökmə’ – *flue* ‘baca’ – *flue* ‘xəz’ – *flue* ‘balıqçı toru,

hip (< *hypochondria*) ‘ruh düşkünlüyü; ruhdan düşmüş’ – *hip* ‘sağrı, omba’ – ‘*hip*’ itburnunun meyvəsi.

Köməkçi feillərin şəxs əvəzliyi ilə birləşməsinin ixtisar forması da omonimlik yarada bilər. Məsələn:

I’ll [ail] (< *I + shall* və ya *will*) ‘Mən + feilin gələcək zaman forması’ – *isle* [ail] ‘ada’ – *aisle* ‘keçid (cərgələr arasında)’.

⁴⁵ Jespersen, O. Growth and Structure of the English Language. / O.Jespersen. – New York: –1938. –244 p

I'd (< *I + had, I + would* və ya *should*) – *eyed* (< *eye* ‘izləmək, müşahidə etmək’ felinin keçmiş zaman və keçmiş zamanın feli sifət forması).

İxtisar edilmiş bir sözün ixtisar edilmiş başqa bir sözlə omonimlik yaratdığı hallar da müşahidə edilir. Məsələn:

gin (< *engine*) ‘tələ; tələyə salmaq’ – *gin* (< *geneva*) ‘quşüzümü cövhəri’,

spec (< *speculation*) ‘möhtəkirlilik’ – *speck* (< *speckle*) ‘ləkə, ləkələmək’.

Eyni bir sözün ixtisarının bəzən fərqli şəkildə verildiyi hallara rast gəlmək olar. Bu, özünü daha çox böyük və ya kiçik hərfin istifadə edilməsində göstərir: *USA / The United States of Amerika* ‘ABŞ / Amerika Birləşmiş Ştatları’ – *USA / The United States Army* ‘Amerika Birləşmiş Ştatları Ordusu’; *Jew. / jewish* ‘yəhudi’ – *jew. / jewelry* ‘zərgərlik; zərgərlik işi’ və s.

İxtisarlarda dilin yazılı forması üçün daha xarakterikdir. Onların yaranması dilin qanunlarına uyğun olaraq baş verir və omonimlik yaratmaqla müəyyən deşifrə problemi yaratsa da, dilin semantik baxımdan zənginləşməsində qənaət prinsipinə əməl edilməsinə yol açır.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş qənaətlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. Omonimlik diaxronik təzahürün nəticəsi olmaqla yanaşı o sözlərin məna ilə bağlı olmayan kateqorial münasibəti kimi semasioloji kateqoriya və həm də sinxron təzahürdür. Omonimlər tarixi kateqoriyadır.

2. İngilis dilində omonimlərin olması qanunauyğundur və onlar universalidir. Omonimlər ingilis dilində dinamik sistemlərə xas olan universal simmetriya və asimmetriya kateqoriyaları ilə şərtlənir. Omonimlər işarə baxımından fərdi cəhətlərə malikdir, o simmetrik və asimmetrik şəkildə təşkil olunma xassəsi ilə səciyyələnir.

3. İngilis dilində omonim terminlər əsas semasının parçalandığı, lakin ikinci dərəcəli semalarının üst-üstə düşdüyü xüsusi leksik vahidlərdir.

4. Omonimlərin semantik müstəqilliyi onların semantikasında ümumi elementlərin olmaması və hər birində ayrıca semantik mərkəz

olması ilə təmin edilir. Omonimlər semantik baxımdan digər dil vahidlərindən seçilir.

5. Omonimlərin məna ayrılığı əlaqələnmə əvəzlənməsi zamanı onların sintaktik münasibətlərin homogenliyi əsasında yaranan kontekstlər üzrə işlədilməsi ilə müəyyənləşdirilir.

6. Çoxmənalılıq və omonimlik eyniləşdirilə bilməz. Çoxmənalılıqda sözün müxtəlif mənalı bir-biri ilə məna baxımından əlaqə olur, omonimlərdə isə semantik baxımdan heç bir əlaqə olmur. Çoxmənalı sözün semantik parçalanması nəticəsində yaranan omonimlər də onların artıq tamamilə yeni sözlər olması ilə izah edilir.

7. Omonimlər istər leksik, istərsə də semantik səviyyədə reallaşa bilər. Çoxmənalı sözün mənalılarına istinad edən leksik kalamburun əsasında bir mənanın başqa məna ilə əvəz edilməsi, leksik-semantik kalamburun əsasında isə bir mənanın başqa bir mənanın üzərinə qoyulması durur.

8. Dildə mövcud olan və nitqdə istifadə olunan omonimlər sayca ədəbi dilin lüğətlərində təsbit olunmuş omonimlərdən daha çoxdur.

9. Omonimlərin işlənmə tezliyi onların semantikasi ilə sıx bağlıdır. Omonim qrupuna daxil olan sözlərin sayı çox olduqca onların bir neçə məna ifadə edə bilmək imkanı da azalır. Yüksək işlənmə tezliyinə malik olan omonimlərin leksik mənalı daha çox olur.

10. Frazеoloji omonimlər müxtəlif dəyişən söz birləşmələrinin metaforikləşməsi, sözlərin eyni bir dəyişən birləşməsinin təkrar metaforikləşməsi, çoxmənalı frazeoloji vahidin semantik parçalanması və mövcud frazeoloji vahidin təkrar metaforikləşməsi nəticəsində baş verir, lakin bunlardan ən məhsuldarı çoxmənalı frazeoloji vahidin semantik parçalanmasıdır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı çap olunmuş əsərlərində əks olunmuşdur:

1. İngilis dilində omonimlərin müəyyənləşdirilməsi // “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Respublika Elmi Praktiki konfrans. – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, –5-6 may, – 2016, – s.8-10.
2. İngilis dilində leksik və leksik-qrammatik omonimlər // “Koqnitiv və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri” adlı

- Beynəlxalq Elmi Konfrans. – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, – 20-21 oktyabr, – 2016, – s.13-15.
3. İngilis dilində omonimlərin konversiyadan fərqi // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2017. №15, – s.237-241.
 4. Frazoloji omonimliyin çoxmənalılığa təsiri // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2017. №16, – s.292-304.
 5. Omonimlərin çoxmənalı sözlərdən fərqi // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, – 2018. №2, – s.3-8.
 6. İngilis dilində omonimlərin etimoloji təhlili // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, – 2018. №3, – s.12-17.
 7. İngilis dilində tam və natamam omonimlər //– Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2018. №2(106), – s.49-52.
 8. Ədəbi-bədii mətnlərdə omonimlərin işlənməsi // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Tədqiqlər, – 2018. №2, – s.67-73.
 9. On the investigation of Homonyms from the Structural-Semantic Point of View in English // – United Kingdom, Advances in Social Sciences Research Journal, – 2019. Vol.6, №5, – p.364-372.
 10. İngilis dilində omonimlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Elmi iş Beynəlxalq elmi jurnal, – 2022. №16(6), – s.185-191.
 11. Этимологические и семантические критерии омонимии // Научный центр Олимп, Сборник Материалов IV Международной научно-практической конференции – Наука Сегодня – теория, практика, инновации. – Москва: – 04 октября, – 2022, – с.5-8.
 12. Abbreviations in Homonymy // Education Quarterly Reviews, – 2023. Vol. 6, №1, – p.33-40.
 13. İngilis dilində omonimlər: yaranması və təsnifatı. // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri (humanitar və ictimai elmlər), – 2023. №3, – s.30-34

Dissertasiyanın müdafiəsi 19 sentyabr 2024-cü il tarixində saat 12.00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 29 iyun 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Yes

Çapa imzalanıb: 21.06.2024

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 44 995 işarə

Tiraj: 100